De la orașul memoriei la memoria orașului

Bibliotecar VALENTIN POPESCU

Impresia unui francez din 1872, despre București, era încă valabilă peste un secol, în perioada demolărilor din anii 80: „orașul București este rezultatul unui veritabil hazard. Așa cum am spus de mai multe ori, este o simplă juxtapunere de sate care s-au căznit să le unească pentru a face un mare oraș; dar când a venit această ultimă idee era deja prea târziu. Existau prea multe construcții, iar printre ele construcții prea importante pentru a gândi să le dărâmi. Azi răul este ireparabil. (...) În aceste condiții, nu este o greșeală să construiești cum ar face-o, spre exemplu, la Paris sau la Viena?”[1]. Din păcate intervenția arhitecturală din anii 80 nu a însemnat o imitare a Parisului decât la suprafață. Mai degrabă, a fost creată o butaforie (mai ieftină, mai mare, cu detalii mai stridente) în scopuri propagandistice, așa cum a observat, în repetate rânduri, dl. Augustin Ioan.[2]

Insularitatea vechilor biserici din București este diferită de organizarea axială a bisericilor catolice înscrise în trama urbană, precum și de ideea de biserici mari pentru cartiere întregi. Structura de arhipelag a Bucureștilor, un oraș-grădină neplanificat [3] era punctată cu o sumedenie de biserici (unele au dispărut dar au apărut altele noi în loc). Bucureștii erau un arhipelag, în vreme ce Bucureștiul actual este un oraș destul de centralizat, în ciuda caracterului său policentric.

Impresia lui Le Corbusier din 1911 a fost, și ea, destul de favorabilă: “Ce să mai spui despre acest oraș plin de copaci, care se întinde amplu, însă are întotdeauna înfățișarea închisă

1 Ulysse de Marsillac. Le Salon de 1872. *Le Journal de Bucarest*, nr. 188, 13 iunie 1872

2 Augustin Ioan. *Power, Play and National Identity. Politics of Modernization in Central and East-European Architecture. The Romanian File*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1999

3 Șerban Cantacuzino. Două orașe distincte. *Secolul XX*, nr. 4-7, 1997, p. 40

a unui cartier de „juni spilcuiți”? Casele nu depășesc două etaje, iar străzile se sfârșesc repede. Arhitectura este frivolă, ca și viața de aici; pretutindeni se găsesc produsele de la Ecole des Beaux-Arts, deoarece aici au de lucru doar arhitecții licențiați la Paris. Orașul este banal, dar nu și urât. Datorită unității de proveniență, Bucureștiul nu are eterogenitatea și sluțeniile orașelor nemțești.”[4]

Peste stratul beaux-arts-ist, observat de Le Corbusier, se adăugase, în perioada interbelică, un alt strat arhitectural, mai valoros, dar la fel de pitoresc, datorită diversității stilistice și al individualismului. Dar și acest strat, corespunzător societății liberale, a fost șters parțial din București, în timpul demolărilor optzeciste. Prin aceste demolări se întoarcea spatele nu numai Bucureștiului (cu caracterul său parohial și policentric), ci și Europei. Demolările au atras critici din afara țării și au consfințit ieșirea României comuniste din familia europeană.

De-a lungul timpului, au mai existat sisteme politice și religioase care au încercat să șteargă moștenirea trecutului (damnatio memoriae) pentru a crea oameni noi (homo novus). Niciunul dintre aceste sisteme nu a reușit să șteargă, ci doar să rescrie trecutul. Comunismul a fost doar unul dintre ele. La ora actuală, interesele economice, care sunt imune la ideologie, reușesc și ele acest lucru, dar sunt ponderate atât de industria turistică, pentru care trecutul este o resursă, cât și de edilii orașelor.

Distrugerea arhitecturii religioase în perioada comunistă a fost interpretată ca un act de violență, mai ales în condițiile în care s-a folosit Armata pentru unele demolări și mai ales în condițiile în care au fost demolate clădiri fără probleme structurale grave, un fapt fără precedent, inițiat de demolările legate de sistematizarea Pieței Palatului din anii 60. Oamenii - specialiști și nespecialiști deopotrivă - au fost luați prin surprindere de această radere chirurgicală a trecutului. Dar din punctul de vedere al ideologiei comuniste, demolarea era doar un act de ordonare și de purificare a societății și a mediului construit. În acest spirit, nu s-au demolat numai biserici, ci și alte monumente istorice importante. Acest act de ordonare este discutabil mai ales că, în ce privește demolările din anii 80, el nu

---

4 Le Corbusier. *Viaggio in Oriente*. Fundation Le Corbusier, 1984, pp. 137-140 *apud*. Giuseppe Cina. *Bucureşti, de la sat la metropolă: identitate urbană şi noi tendinţe*. Bucureşti: Capitel, 2010, p. 124

a avut la bază o decizie a experților, ci niște decizii arbitrare. Aici trebuie observat un lucru: N. Ceaușescu a vrut să rămână în istorie și atât. Proiectul Centrului Civic trebuia, în esență, să fie amprenta sa asupra orașului. Celelalte considerente: urbanistice, patrimoniale, economice păleau prin comparație. Hărnicia și punctualitatea lui N. Ceaușescu nu erau trăsături de caracter, ci erau o disciplină autoimpusă. Iar urmărirea cu perseverență a proiectului Centrului Civic, îmbina o preocupare ideologică (demolarea ca și crearea omului nou făceau parte din bagajul ideologic al comunismului) cu considerente personale (înscrierea în istorie chiar cu prețul retușării acesteia).

Este interesant de observat că, demolările nu au șters numai amintirea clasei burgezo-moșierești, sau structura parohială a vechiului oraș, ci a șters chiar și începuturile umile ale mișcării comuniste din care N. Ceaușescu făcea parte. În str. Ecoului nr. 29 a funcționat în ilegalitate redacția ziarului Scânteia în 1932, pe str. Sf. Apostoli nr. 36 a fost sediul Consiliului General al Sindicatelor Unitare din România în anii 1928-1929. Pe stadionul A.N.E.F., rebotezat în Republicii, a fost organizat un miting în sprijinul Platformei F.N.D., mitinguri similare au avut loc și în vechea Piața a Națiunii (rebotezată în Unirii). În 1943, Ceaușescu a fost transferat la închisoarea Văcărești, motiv pentru care acolo fusese gândit un memorial numit „Momente din lupta revoluționară a poporului român”, conform unei Note din 3 martie 1977, etc.

Reperele naționaliste (daci, ev mediu, 1848) și comuniste din zonele demolate (Uranus conținea câte ceva din toate, iar Văcărețiul câte ceva din ultimele două), nu au oprit demersul de rescriere (și înfrumusețare) a istoriei. Regândirea orașului nu s-a făcut cu delicatețe ci cu mijloace militare, ea echivalând cu un război împotriva orașului. Nu era de mirare că orașul arăta ca după bombardament: era acoperit de un nor de praf, traficul era congestionat, iluminatul stradal era sărăcăcios și numărul de câini vagabonzi crescuse alarmant. Organizarea sistematizării avea și ea un caracter militar. Din 1983, Bucureștiul este condus de un general de armată, iar pentru demolări (ca și pentru construcția Casei Poporului) s-a apelat la militari și utilaje militare, așa cum apare în cartea de memorii *Robi pe Uranus*: “Aici, la Casa Republicii, muncesc peste 20.000 de militari rezerviști mobilizați (concentrați) și chiar câteva subunități de militari în termen (mai mult pentru

pază și servicii).”[5] În fostul Centru Civic s-au pierdut vieți în lagărele militare de muncă, din cauza regimului dur de lucru, după cum s-au pierdut vieți și la Marele Zid Chinezesc, sau la construcția piramidelor. Centrul Civic reprezintă centrul puterii politice și include singura clădire din București care, dacă ar fi demolată, i s-ar simți lipsa. Asta și pentru că demolările au produs o schimbare a mentalității.

Pentru a vedea cât de mult s-a schimbat percepția bucureștenilor asupra spațiului public din oraș și pentru a înțelege că aceste clădiri demolate nu erau importante numai pentru specialiști (arhitecți, istorici, etc.) este interesant să preluăm niște citate dintr-o revistă din 1934, care atribuia unui fakir o viziune a Bucureștiului din 1964:

”La Văcărești a rămas închisoarea veche?

— Aș de unde! Bătrâna monăstire, care ascundea în sânul ei, poate cea mai frumoasă biserică din țară, a fost complet restaurată. Era ca o profanare faptul că fusese lăcaș al hoților și criminalilor. Mănăstirea reparată a fost transformată într’un muzeu al orașului București, Muzeul municipal e vizitat azi de toți românii și streinii, veniți din toate unghiurile lumii.”[6]

În același articol se descrie reconstrucția Monumentului de la Adamclisi în locul Arsenalului Armatei. Mausoleul preconizat pe Dealul Arsenalului, a fost realizat într-o altă manieră în Parcul Carol, iar dealul în sine a dispărut sub Casa Poporului. Mânăstirea Văcărești, după o scurtă ezitare în 1977, în care a fost gândită ca muzeu, a fost și ea, după lungi tribulații, demolată. Crearea bulevardului Hausmann la Paris a durat 100 de ani. Replica sa bucureșteană (mai scurtă și mai inutilă, dar mai lată) s-a realizat într-un mod mult mai accelerat.

Tot în articolul din 1934, găsim observația următoare: „Bucureștenilor nu le plac, nici astăzi casele prea înalte. Peste zece, cel mult douăsprezece etaje, nu clădește nimeni.[...] În schimb, bucureștenilor le plac squarurile și grădinile. Bucureștiul a fost întotdeauna un oraș-grădină.”[7] Acest caracter al orașului a fost și el afectat de demolările din anii 80.

---

5 Ioan Popa. *Robi pe Uranus. Cum am construit Casa Poporului*. Humanitas, 2012, p. 18

6 Alex. F. Mihail. Plimbare prin București la 1964. *Realitatea ilustrată*, nr. 369, 1934, p. 11

7 Alex. F. Mihail. *Op. cit*., p. 12

După cum spațiul verde poate avea un efect de reducere al criminalității [8] prin crearea unei stări de bine (fără de care orașul se transformă într-o junglă de asfalt) și rezervațiile de arhitectură pot influența starea de bine. Colțurile mai mult sau mai puțin armonioase ale orașului influențează bunăstarea cetățenilor, care sunt foarte dispuși să considere lucrurile strict rațional și să echivaleze foarte ușor Casa Poporului cu Cartierul Uranus sau acest cartier cu actualul Centru Istoric. Cert este că megastructura Casei Poporului nu produce, ci consumă bani în vreme ce, cartierul Uranus cu diferitele sale clădiri, chiar desuete sau în stare precară de conservare unele, însemnau un capital imobiliar greu de cuantificat. În plus este evident că să demolezi și să construiești din nou este mai puțin costisitor decât să întreții, mai ales în condițiile în care s-au demolat obiecte de patrimoniu (clădiri și interioare) care nu pot fi înlocuite.

Problema Centrului Vechi actual este dezagregarea comunității care l-a creat și locuit, problemă care ar fi putut apărea și în Uranus, în anumite condiții. Dar rămășițele frumoase ale acestui cartier (Știrbei Vodă, etc.) dovedesc că el ar fi rezistat și prosperat - în linii mari. Iar „grădina Bucureștilor" despre care vorbește Călinescu la începutul romanului Enigma Otiliei ar fi încurajat altfel de cetățeni, o altfel de creativitate și altfel de arhitecți. Creativitatea este un alt lucru care este influențat de nivelul de vegetație, aceasta situându-se într-un raport invers proporțional cu acela al criminalității.[9] Monumentele din Uranus erau foarte armonios inserate în peisaj. Cincinat Sfințescu dădea ca exemplu de valorificare estetică a monumentelor istorice ansamblul bisericii Mihai Vodă [10].

Tranziția de la societatea tradițională la cea modernă (de la Gemeinschaft la Gesellschaft în formularea lui F. Tonnies) este inevitabilă. Dar rămășițele societății tradiționale sunt o resursă economică importantă din două motive: sunt tot mai puține și deci mai valoroase, dar oferă și o stare de bine și de armonie pentru vizitatori. Acestor două tipuri de societăți le corespund două feluri de urbanism: spontan și planificat, care își au originea în urbanismul

8 F. E. Kuo, W. C. Sullivan. Environment and crime in the inner city: Does vegetation reduce crime? *Environment and Behavior*. 2001, nr. 33, pp. 343–365

9 A. F. Taylor, A. Wiley, F. E. Kuo, W. C. Sullivan. Growing up in the inner city: Green spaces as places to grow. *Environment and Behavior*. 1998, nr 30, pp. 3–27

10 *Urbanismul*, nr. 11-12, 1932, p. 417

grec și roman. Cel roman propunea o grilă care caracterizează marile orașe: Roma, Paris, New York. Cel grec propunea înscrierea într-o limită dată de peisaj.[11] Bucureștii (un arhipelag de biserici, parohii și cartiere) au fost aproape de urbanismul spontan, cu toate neajunsurile sale. Dar ansamblurile create în acest fel (mânăstiri, fronturi stradale, etc.) aveau o frumusețe naturală pe care urbanismul planificat (Bucureștiul de azi) nu le are. În plus planificarea ar fi trebuit orientată către un oraș policentric (cum era caracterul orașului), nu către unul centralizat de tipul Parisului.

Dincolo de problemele de urbanism și distrugere a partimoniului, trebuie discutată și calitatea locuirii la bloc vs. la casă.[12] Modul de inserare al acestor blocuri în Centrul Civic, ca paravane care ascund țesutul istoric al orașului, a dus la crearea de viduri urbane.

La ora actuală patrimoniul istoric este o resursă economică și de aceea demolarea sau proasta sa întreținere echivalează cu tăierea găinii care face ouă de aur: nu produce efecte benefice decât pe termen foarte scurt și nu atât pentru comunități, cât pentru indivizi izolați.

Din punctul de vedere al promovării Bucureștiului, demolările din anii 80 au produs un alt deserviciu. Bucureștiul actual nu mai are ca structura simbolică decât niște decoruri arhitecturale stratificate istoric și tot mai puține decoruri naturale stabile. Dealurile Văcărești și al Arsenalului precum și colina Mihai Vodă au dispărut sau au fost remodelate în anii 80. La nivel simbolic orașul se prezintă numai prin câteva simboluri ale modernității sale: orașul modernist (Arcul de Triumf), orașul comunist (sistematizarea Centrului Civic, Casa Scânteii) și cel contemporan (Pasajul Basarab, clădirile-turn). Stratul vechi al orașului (format din biserici, dealuri, curți domnești) a devenit fărâmițat și incoerent pentru turiști.

---

11 Pier Vittorio Aureli. *The possibility of an absolute architecture*. Massachusetts Institute of Technology, 2011, p.10

12 Principala critică a blocurilor realizate masiv în perioada comunistă (și în special a celor din anii 80) dar și a relației chiriașilor cu casele în care au fost repartizați (ulterior demolate) se găsește în prima lege a lui Turner: "Atunci când oamenii nu au nici controlul, nici responsabilitatea asupra deciziilor cheie in constructia locuințelor, mediul locuit poate deveni o barieră împotriva împlinirii lor personale și o povară pentru economie." ("When people have no control over, nor responsibility for key decisions in the housing process, on the other hand, dwelling environments may instead become a barrier to personal fulfillment and a burden on the economy." John F. C. Turner, Robert Fichter (eds.). Freedom to Build, Collier Macmillan, New York, 1972).

Casa Poporului văzută din parcul Izvor